

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ КОРЕСПОНДЕНТІВ В ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛАХ ДІЛОВОГО ЕПІСТОЛЯРНО ГЕТЬМАНЩИНИ

*І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філології та перекладу, Київський національний університет
технологій та дизайну (Київ, Україна)*

e-mail: dzyraivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

Scopus Author ID: 58566133300

У статті вперше досліджено специфіку відображення соціального статусу кореспондентів у діловому листуванні Гетьманщини другої половини XVII – середини XVIII ст., зокрема визначено екстралінгвістичні фактори, що впливають на склад етикетних формул; з'ясовано основні тенденції функціонування останніх в епістолярних документах й схарактеризовано лексичні засоби вираження соціального статусу дописувачів.

Встановлено, що основним вербальним способом усвідомленого вираження соціального статусу комуніканта є стандартні етикетні формули зачину й кінцівки ділового листа. Роль статусних виконують лексеми, що визначають місце особи в соціальній структурі (соціальні гоноративи, регулятиви) або відтворюють ієрархічну організацію тогочасних військово-адміністративних інституцій та релігійної спільноти (військові чини, адміністративні посади, церковні сани). Розглянуті етикетні формули були відображенням соціального розширення суспільства другої половини XVII – середини XVIII ст. Вони формувалися на ґрунті норм місцевого звичаєвого права, а також під безпосереднім впливом справочинства Речі Посполитої й Московії. Обсяг ініціальних вокативних конструкцій, їх наповнення прикметниками-інтенсифікаторами прямо залежав від соціального становища адресата. По-третє, опрацьовані джерела підтверджують існування в діловому листуванні Гетьманщини успадкованої з попередньої доби статусної асиметрії між адресатом і адресантом, що виявлялася у вираженому етикетними формулами підкресленому звеличенні першого й самоприниженні останнього. При цьому в її основі лежала не лише станова чи майнова нерівність, а й прагнення автора продовжувати спілкування й досягнути поставленої мети.

Ключові слова: адресат, адресант, діловий лист, етикетні формули, офіційно-діловий стиль, соціальний статус.

Актуальність. Питомою жанрово-стильовою особливістю ділового епістолярного тексту є наявність усталених словесних формул, що виконують номінативну, контактну, вокативну, спонукальну, етикетну й меншою мірою емотивну функції. Відповідні стандартні конструкції притаманні певній історичній добі, для них характерна соціальна й соціокультурна диференціація. Враховуючи органічний зв'язок між поняттями мовленнєвого етикету й соціальної ролі, слід пам'ятати, що залежно від обставин спілкування одна із соціальних ролей комуніканта стає провідною. Як слушно наголошує Е. С. Ветрова, «соціальний статус співрозмовників стає вирішальним чинником при доборі етикетних форм в офіційно-діловому листуванні, де всі інші ознаки адресата відходять на другий план...» [1, с. 22–23]. Цитовані рядки зумовлюють актуальність теми запропонованої розвідки, оскільки питання соціального статусу особи, зокрема, й відображення соціальної структури на різних етапах історичного розвитку суспільства в цілому, безумовно, належать до істотних проблем сучасної соціолінгвістики. Діахронійне дослідження соціально маркованих етикетних формул дозволить глибше висвітлити процес формування офіційно-ділового стилю української мови, зокрема й стосовно успадкування та передавання книжно-традиційних зв'язків у писемному діловому мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення форм і функцій стійких етикетних виразів і формул, їх зміна під впливом лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів посідає помітне місце в доробку сучасних українських мовознавців. Так, у роботах М. П. Білоус і Н. П. Плющ докладно схарактеризовано мовленнєву та соціальну природу засобів вираження

ввічливості, розглянуто правомірність їх використання в різних стилях та комунікативних ситуаціях. Однак, якщо функціонуванню етикетних одиниць у розмовному мовленні, художній літературі та фольклорі приділена належна увага, то студій, присвячених їхній реалізації в офіційно-діловому й епістолярному стилях, маємо значно менше. Зокрема, Н. В. Павлик проаналізувала різні типи дискурсивних одиниць епістолярного тексту в комунікативно-прагматичному та функціонально-стильовому планах. У кандидатській дисертації Е. С. Ветрової виконано комплексний аналіз функціонально-семантичних особливостей етикетних одиниць епістолярію українських письменників ХІХ ст. [1]. При цьому науковець неодноразово звертала увагу на соціальну зумовленість засобів вираження ввічливості. Формування й розвиток лінгвоетикетних засобів у діахронійному аспекті дослідила О. М. Миронюк [5]. Розглядаючи історію функціонування звертань, вона не забуває вказувати також на їх соціальний характер. Мовним формулам у дипломатичних текстах сучасної української мови присвячена дисертація О. М. Мацько [4].

Матеріали й методи дослідження. Об'єктом дослідження є ініціальні й заключні етикетні формули ділового листа, а предметом – лексичні засоби вираження в цих утвореннях соціального статусу особи зокрема та соціальної диференціації в цілому. Метою статті є характеристика особливостей відображення соціального статусу кореспондентів у діловому листуванні Української гетьманської держави другої половини ХVІІ – середини ХVІІІ ст. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: з'ясувати екстралінгвістичні фактори, що впливають на склад етикетних формул; виявити основні тенденції функціонування етикетних формул в діловій кореспонденції Гетьманщини й схарактеризувати лексичні засоби вираження соціального статусу. Джерельним підґрунтям дослідження стали опубліковані різні типи офіційно-ділових і приватно-ділових листів, зокрема звертання, запити, попередження, прохання й відповіді. Звернення до текстів суплік-скарг і чолобитних зумовлене тим, що їх споріднює «задовга оповідна частина, виклад від 1-ї особи, спільна з листами формула звертання, а також заклична формула прохання...» [2, с. 37]. Поділяючи погляди дослідників, які, крім офіційної кореспонденції, зараховують до жанрів ділового стилю ХVІІІ ст. також і приватне листування, ми послуговуємося запропонованими ними правилами відбору документів [6, с. 7]. Специфіка мовного матеріалу, мета й завдання дослідження зумовили використання описового методу, методів статистичного й контекстуального аналізу, а також підходів спостереження та інтерпретації. Враховуючи вплив не лише лінгвістичних, а й екстралінгвістичних факторів на писемне ділове мовлення, автор застосовує й такий метод соціолінгвістичного аналізу, як кореляція мовних і соціальних явищ.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що використання типових етикетних формул визначене загальною культурою спілкування, а також комунікативними факторами, насамперед соціальним статусом мовців, рівнем їхньої освіти та виховання, віком, статтю, фахом, інтенцією та емоційністю ситуації [3, с. 333]. «Отже, – висновує Е. С. Ветрова, – вибір етикетних форм в епістолярному стилі визначається абсолютними й перемінними ролями комунікантів. Згідно з цими ролями опис засобів вираження ввічливості в листах... здійснюється за допомогою понять “вищий – рівний – нижчий”» [1, с. 22]. У діловому листуванні Української гетьманської держави виразно простежуємо асиметрію в стосунках між адресатом і адресантом, що полягала у свідомому, демонстративному завищенні статусу першого та приниженні статусу останнього. Цьому явищу сприяло те, що вибір окремої форми етикетної одиниці залежав не лише від обставин спілкування та змісту листа, а й від станової належності кореспондентів. Тому соціальне походження адресантів, особливо якщо вони належали до нижчих або середніх станів українського суспільства, не могло не позначитися на етикетних формулах складених ними або від їхнього імені документів. Особливо яскраво лінгвістичні репрезентатори суспільних взаємин маркують кінцівки листів селян, міщан, панської челяді та рядових козаків до представників козацької старшини, шляхти або церковних ієрархів. Пор.: *Сие до ознйменя в. мсці пну преподаввши, зостаю назавше слуга твой пна моего млстивого Лукьян Василевич* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *А при тим Господу Богу в. мсці яко добродія своего поручаю слуга и подножек*

вашмосці Корнилий Василович (НДІС, 2021, № 4, с. 54); *О чом вашой пнскої млсти о всем извістивши, зостаю до услуг поволним вашой пнскої млсти нижайший слуга и подножок Лаврин Луянов* (НДІС, 2023, № 3, с. 75); *Ясневелможности вашой, моему всемилостивійшему пну и великому добродієви, найнижший раб и подножок Стефан Данилович Стожок, козак и жител кролевецкий* (НДІС, 2023, № 3, с. 76); *Ясневелможности вашой многомилостивого отца и патрона посліднійшие раби сосницкие обиватели 1728 го году генваря [...]* (НДІС, 2020, № 3, с. 87). Як свідчать наведені приклади, ім'я відправника в заключних етикетних формулах уточнене додатковими відомостями. Їх обсяг був не регламентований суворими вимогами формуляра, а ґрунтувався на узвичаєних традиціях. Тому в кінцівці письмового звернення поряд з антропонімами ми можемо побачити формули васальної залежності, а також інформацію про професію, рід занять, посаду, стану належність автора тощо.

Слід зауважити, що ієрархічність і презентація соціальних характеристик комунікантів були характерними рисами писемного ділового спілкування і серед вищих прошарків тогочасного українського суспільства. Пор.: *Ясневелможности вашей, всемилостивійшего моего пна патрона и великого добродія, найпокорнійший слуга и подножок Семен Боровский, сотник бахмацкий, т[ани] р[ropriя]* (НДІС, 2023, № 3, с. 74); *Ясневелможности вшей премилостивійшаго нам пна и единонадежднійшого добродія, нижайшие слуги бунчуковий товариш Иван да Матвій и Васил Себастиановичи* (НДІС, 2023, № 4, с. 107). А в листі седнівського сотника Івана Римші до гетьмана Данила Апостола від 1 серпня 1733 р. читаємо: *Ясневелможности вашой нижайший раб и слуга Иван Римша, седнівский* (НДІС, 2020, № 3, с. 91).

Наведені приклади підтверджують усталену практику використання в справочинстві Гетьманщини наприкінці подібних документів для самономінації адресанта лексичних елементів *слуга, раб, подножок*. При цьому в більшості етикетних формул самоприниження наявні прикметники-інтенсифікатори, що підсилюють міру вияву ознаки, названої означуваним іменником, і утворюють з ним мовленнєві кліше: *всепокорнійший слуга, найнижший слуга, найпокорнійший слуга и подножок, нижайший слуга и подножок, найнижший раб и подножок, нижайший раб и слуга, посліднійшие раби, нижайшие раби и подножки* й под. Стрижнєві слова «раб», «підніжок», а нерідко й «слуга» в наведених прикладах вжиті не в прямому, а в переносному значенні – «Той, хто сліпо виконує волю вищестоящої особи...» [7, с. 424]; «вірнопідданий». Подібне фразеологічно зв'язане значення слова «раб», «раба» набували в складі фразеологічних одиниць «раб Божий», «раба Божа», які побутували в конфесійних, а також ділових текстах, входячи, зокрема, до складу інституції тестаментів. Слід зауважити, що в досліджуваних пам'ятках випадків використання недетермінованого апелятива *раб (раби)* ми не виявили. Такі усталені сполуки, як *усердний слуга, слуга смиренный, нижайший богомолиц* побутували серед епістолярію духовенства. Пор.: *Вашего архипастирского блгословение просечи, нижайший бо[го]молиц Глинской пустони строител, иеромонах Корнилий, подписуюся своею рукою* (НДІС, 2025, № 1, с. 125). Попри семантичний перетин наведених стандартних зворотів, з функціонально-стилістичного боку ті з них, що містять лексему *раб (раби)* з більшою експресивністю реалізують мовленнєву тактику запобігання перед співрозмовником. Подібні клаузульні формули постали під впливом справочинства Речі Посполитої й Московії, де вони відображали васальні стосунки між кореспондентами, що передбачало засвідчення пошани й відданості до адресата насамперед шляхом підкресленого самоприниження й самозневаги з боку адресанта.

Однак заключні етикетні формули з епістолярію шляхти та козацької старшини були регламентовані не лише соціальними обмеженнями, а часто разом виконували роль стереотипу ввічливості під час завершення тексту документа. З цією метою до гонорифічних конструкцій прощання для підтримки самооцінки співрозмовника поряд із запевненнями адресанта в залежності й покірності також залучали переконування в особистій дружбі, відданості, доброзичливості тощо: *В. мс., м. мс. пану, всего добра зычливий и всегда поволний слуга Афанасий Покорский* (НДІС, 2023, № 3, с. 74); *Велможности вашой, моего велце*

милоствого пана и добродія, счирозычливый и уніжоный слуга Василий Борковский, полковник Войска их царского пресвітлого величества Запорозького черніговский (НДІС, 2022, № 1, с. 64); *В. мсти, моему мсци пану и добродіеву найнижший слуга и зычливый приятел Михаил Миколаевич* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *В. м. м. пна, зычливый слуга В. Кочубей* (НДІС, 2023, № 1, с. 59). У подібних етикетних формулах шляхом детермінування прикметниками *зычливый, счирозычливый, поволний* апелює слуга авторам послань вдається продемонструвати більшу самоповагу.

Реалізації статусної асиметрії в заключних етикетних формулах сприяє й номінація адресата за допомогою різних соціальних гоноративів: *ваша яснелможност, ваша велможност, премилостивійший пан, милостивий пан, добродій, ваша панская милость* тощо.

Статусна асиметрія виразно помітна також у доборі форм звертання, що зазвичай містять назву посади, вибірково й канонізовані гоноративи: *Пане староста нехаевский* (НДІС, 2023, № 4, с. 104), *Милостивий мой добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 105). У прескриптах послань частіше фігурує розчленована вокативна конструкція, утворена з кількох поєднаних сурядним зв'язком звертань до адресата. Кожне з них може бути розгорнутим, тобто складеним з більше, ніж із двох компонентів; елементарним, побудованим сполученням іменника з прикметником-інтенсифікатором чи присвійним займенником; або вираженням непоширеним вокативом. «Що вище за рангом стояла особа, – слушно наголошує О. М. Миронюк, – то більше означень якісної семантики вимагалось при прямому звертанні» [5, с. 86]. Наприклад: *Мсци пане полковнику, мой велце мсци пане и великий добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 105); *Яснелможний мсци пне гетмане, нам премилостивійший пне и единонадежднійший добродію* (НДІС, 2023, № 4, с. 106); *Ясне в Бгу преосвещений мосце пане пастир, нам премилостивійши(й) пане и великий добродію* (НДІС, 2025, № 1, с. 125); *Мсци пне сотнику мглинский, мой велце мсци пне брате, древний друже и блгодітелю* (НДІС, 2023, № 3, с. 74). Щоправда, на практиці, особливо в приватно-діловому листуванні, спостерігаємо й відхилення від цієї норми. Так, у листі від 1 березня 1688 р. до полковника Іллі Новицького його слуга Ясько Остапович вживає двокомпонентну модель *Добродію мой* (НДІС, 2021, № 4, с. 51).

Вокативні конструкції, які містять шанобливо-ввічливі звертання *пане брате, древний друже* й компліментарний суб'єктно мотивований вокатив *блгодітелю*, що не вказують на соціальну диференціацію кореспондентів, а використовуються для вираження поваги й шанобливого ставлення до адресата, вживалися в листуванні між козацькою старшиною або шляхтичами.

На переконання Я. С. Бистроня, братерське титулування слугувало одним із засобів формального ствердження рівності всіх належних до шляхетського стану. Шляхтич «був паном, бо був вільним, мав високий соціальний статус; був братом, бо передбачалося спільне походження шляхти та її теоретична кровна спорідненість» [8, с. 157]. Безумовно, що це звертання в козацькому середовищі постало під безпосереднім впливом шляхетського. У писемному діловому мовленні Української гетьманської держави таке номінування підкреслювало соціальну рівність кореспондентів й одночасно виконувало мовно-етикетну функцію.

Подібне призначення мав також традиційно детермінований шанобливо-ввічливими означеннями «зычливый» або «ласкавий» регулятив «*приятелю*», який поряд із назвою посади вживався в ініціальному вокативі при листуванні з рівними або нижчими за рангом представниками шляхетства, козацької старшини й міських урядів. На відміну від найменування посади чи титулу, таке звертання не увиразнює соціальну диференціацію кореспондентів, а виражає підкреслену повагу й шанобливе ставлення до адресата. Щоб ще більше скоротити комунікативну дистанцію між відправником і одержувачем, до його складу неодмінно включали присвійні займенники «мой», «наш» або особовий займенник «нам»: *Мой ласкавий приятелю пне полковнику Новицкий* (НДІС, 2018, № 1–2, с. 133). Однак етикетне значення лексеми «приятель» в епістолярному дискурсі Української гетьманської держави розвинулося із соціально-регулятивного, адже в справочинстві Речі Посполитої називати «приятелем» було прийнято лише тих осіб, які не належали до шляхетського стану [9, с. 199].

Як справедливо зазначає О. М. Миронюк, також «виражало семантику васальної залежності адресанта від адресата» староукраїнське оказіональне звертання «патроне» [5, с. 94]. Пор.: *Ясне велможній мсцѣ пне гетманъ и кавалеръ Данііль Апостоль, мнѣ все милостивѣйшій і єдинонадежній пне патроне і великій добродѣю* (ДДГ, с. 87).

Яскравим прикладом прояву соціальної диференціації в писемному діловому мовленні є номінація на ім'я та по батькові, якою мешканці Гетьманщини послуговувалися передусім під час написання чолобитних на ім'я російських монархів: *Все пресвѣтлѣйшая державнѣйшая великая государиня-императрица Елисаветъ Петровна самодержица всероссійская, государиня все милостивѣйшая!* (ДДГ, с. 236). Тільки в документах цього жанру виразно простежена жорстка кореляція форми антропоніма-звертання й особи адресата, соціальний статус якого вимагав неухильного дотримання регламентованих норм контакту. Необхідно зазначити, що обмеження вибору відповідних антропонімів на українських теренах було зумовлене також безпосереднім впливом норм тогочасного російського діловодства, оскільки ще указом 1627 р. офіційно використовувати патронім на **-вич** мали право тільки члени Боярської думи, номінувати ж усіх інших царських підданих повним по батькові в документах було не допустимим. У другій половині XVIII ст. Катерина II законодавчо закріпила використання повного по батькові серед найвищого прошарку суспільства, звелівши писати на **-вич** осіб перших п'яти класів «Табелю про ранги». Зауважимо, що в інскрипціях тогочасних приватних листів трапляються випадки звертання до одержувача на ім'я та по батькові. У виборі відповідних лексичних засобів убачаємо намагання козацької старшини наслідувати стиль приватного епістолярію російського дворянства.

Із суворим дотриманням ієрархічної організації вибудовувалися вокативні конструкції в посланнях до церковних владик. Подібні формули обов'язково містили стандартний набір статусних канонізованих звертань, що відображали наявну систему ступенів священства православної церкви. Пор.: *Преосвященнійший владыко, милостивый архипастир* (НДІС, 2022, № 1, с. 86); *Ясне в Бгу преосвященний мсці отче архиеписки черніговский, мой велце мсцівий пане в Дху Стом отче и приятелю* (НДІС, 2019, № 3, с. 73). Натомість у звертаннях до звичайних служителів другого священного чину, як правило, використовували з одним або кількома означеннями давньоукраїнську лексему «отець», що поєднувалася з особовим ім'ям: *Честний отче Дамаскин, мой зичливий приятелю* (НДІС, 2023, № 1, с. 64). Базові моделі, домінантою у яких є особове ім'я, оказіонально можуть траплятися і в документах військово-адміністративної верхівки, адресованих підлеглим урядовцям, як от: *Мой ласкавий пне Михайло* (НДІС, 2019, № 4–5, с. 107).

Висновки й перспективи. Таким чином, стандартні етикетні формули зачину й кінцівки ділового листа є основним вербальним засобом усвідомленого вираження соціального статусу кореспондента. Роль статусних виконують лексеми, що визначають місце особи в соціальній структурі (соціальні гоноративи, регулятиви) або відтворюють ієрархічну організацію тогочасних військово-адміністративних інституцій та релігійної спільноти (військові чини, адміністративні посади, церковні сани). Розглянуті етикетні формули були відображенням соціального розшарування суспільства другої половини XVII – середини XVIII ст. Вони формувалися на ґрунті норм місцевого звичаєвого права, а також під безпосереднім впливом справочинства Речі Посполитої й Московії. По-третє, опрацьовані джерела підтверджують існування в діловому листуванні Гетьманщини успадкованої з попередньої доби статусної асиметрії між адресатом і адресантом, що виявлялася у вираженому етикетними формулами підкресленому звеличенні першого й самоприниженні останнього. При цьому в її основі лежала не лише станова чи майнова нерівність, а й прагнення автора продовжувати спілкування й досягнути поставленої мети. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні реалізації соціального статусу кореспондентів в етикетних одиницях на позначення подяки, прохання, вибачення й побажання, що містяться в основній частині тексту ділового листа.

Умовні скорочення використаних джерел

НДІС – Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2018. № 1–2. С. 119–162; 2019. № 3. С. 59–102; 2019. № 4–5. С. 81–141; 2020. № 3. С. 61–

103; 2021. № 4. С. 42–82; 2022. № 1. С. 58–89; 2023. № 1. С. 54–75; 2023. № 3. С. 67–84; 2023. № 4. С. 95–116; 2025. № 1. С. 114–132.

ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.

Список використаної літератури

1. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Донецький національний університет. Донецьк, 2004. 182 с.

2. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.

3. Єрмоленко С. Я. Мовний етикет. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 333.

4. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 244 с.

5. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ : Логос, 2006. 167 с.

6. Передерієнко В. А. Передмова. *Приватні листи XVIII ст.* / уклад. В. А. Передерієнко, відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1987. С. 5–16.

7. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 928 с.

8. Bystroń J. S. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Warszawa : Państwowy instytut wydawniczy, 1966. T. 1. 456 s.

9. Loziński W. *Życie polskie w dawnych wiekach*. Kraków : Wyd-wo literackie, 1974. 286 s.

Sources

1. НДІС – Mytsyk, Yu. A., Tarasenko I. Yu. (2017–2023). Iz novykh dokumentiv do istorii Sivershchyny (XVII–XVIII st.) [From new documents to the history of the Sivershchyna (XVII–XVIII centuries)]. *Siverianskyi litopys* [*Severian Chronicle*], 2018. (1–2), 119–162; 2019. (3), 59–102; 2019. (4–5), 81–14; 2021. (1), 72–99; 2021. (4), 42–82; 2022. (1), 58–89; 2023. (1), 54–75; 2023. (3), 67–84; 2023. (4), 95–116; 2025 (1), 114–132 (in Ukr.).

2. ДДГ – Dubrovina, L. A. (Eds.) (1993). *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv* [*Business documentation of the Hetmanate of the 18th century: Collection of documents*]. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).

References

1. Vietrova, E. S. (2004). *Semantyka i funktsionalno-komunikatyvnyi aspekt etyketnykh odynyts v epistoliiarnii spadshchyni ukrainskykh pysmennykiv XIX st.* [Semantics and functional-communicative aspect of etiquette units in the epistolary heritage of Ukrainian writers of the 19th century]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 182 (in Ukr.).

2. Dubrovina, L. A. (Eds.) (1993). *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv* [*Business documentation of the Hetmanate of the 18th century: Collection of documents*]. Kyiv : Naukova dumka, 392 (in Ukr.).

3. Yermolenko, S. Ya. (2000). *Movnyi etyket* [Language etiquette]. In: *Ukrainska mova: entsyklopediia* [*Ukrainian language: encyclopedia*]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 333 (in Ukr.).

4. Matsko, O. M. (2001). *Movni formuly u dyplomatychnykh tekstakh suchasnoi ukrainskoi movy* (funktsionalno-stylistychnyi analiz). [Linguistic formulas in diplomatic texts of modern Ukrainian (functional-stylistic analysis)]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 244 (in Ukr.).

5. Myroniuk, O. M. (2006). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu. Zvertannia*. [*History of Ukrainian speech etiquette. Address*]. Kyiv : Lohos, 167 (in Ukr.).

6. Perederiienko, V. A. (1987). *Peredmova* [Preface]. In: *Pryvatni lysty XVIII st.* [*Private letters of the 18th century*], 5–16. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

7. Bilodid, I. K. (Ed.) та ін. (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. V 11 t. T. 8. Kyiv: Naukova dumka, 928 (in Ukr.).

8. Bystroń, J. S. (1966). *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, Vol. 1, 456 (in Pol.).

9. Loziński, W. (1974). *Życie polskie w dawnych wiekach*. Kraków: Wyd-wo literackie, 286 (in Pol.).

FEATURES OF THE REFLECTION OF THE SOCIAL STATUS OF CORRESPONDENTS IN THE ETIQUETTE FORMULAS OF THE BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE HETMAN STATE

*Dzyra Ivan, Candidate of Philological Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of the Philology and Translation,
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine)*

Abstract. Introduction. *The social status of the communicants plays a major role in the selection of etiquette formulas in a business epistolary text. In the letter dialogue of representatives of class society, the corresponding linguistic phenomena perform the function of a social sign, reflecting the social realities inherent in a certain historical period.*

The purpose of the article is to characterize the features of the reflection of the social status of correspondents in the business correspondence of the Ukrainian Hetmanate of the second half of the 17th – middle 18th centuries.

Results. *It has been established that the main verbal way of conscious expression of the social status of the communicator is the standard etiquette formulas of the beginning and end of a business letter. The role of status is played by lexemes that determine the place of a person in the social structure (social honorifics, regulatives) or reproduce the hierarchical organization of the military-administrative institutions and religious community of that time (military ranks, administrative positions, church ranks). The considered etiquette formulas were a reflection of the social stratification of society in the second half of the 17th – middle 18th centuries. They were formed on the basis of the norms of local customary law, as well as under the direct influence of the clerkship of the Polish–Lithuanian Commonwealth and Muscovy. The volume of initial vocative constructions, their filling with adjectives-intensifiers directly depended on the social status of the addressee. Thirdly, the studied sources confirm the existence in the business correspondence of the Hetmanate of a status asymmetry between the addressee and the addresser inherited from the previous era, which was manifested in the emphasized exaltation of the former and the self-humiliation of the latter expressed by etiquette formulas. At the same time, it was based not only on class or property inequality, but also on the author's desire to continue communication and achieve the set goal.*

Originality. *The reflection of the social status of correspondents in the business correspondence of the Hetmanate was studied for the first time.*

Conclusions. *The peculiarities of the social structure of the Ukrainian Hetmanate in the second half of the 17th – middle 18th centuries determined the functioning of a system of standard etiquette formulas of a business letter, which reflected the social stratification of that time with its vertical hierarchy.*

Key words: *addressee, addresser, business letter, etiquette formulas, official business style, social status.*

Надійшла до редакції: 15.01.2026
Прийнято до друку: 13.02.2026